

بررسی آمادگی الکترونیکی استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی در یادگیری مهارت‌های زبان (مطالعه موردی زبان عربی دانشجویان دانشگاه شیراز)

عبدالرزاق رحمانی^۱، مرضیه عبدالوهابی^۲، سعیده جلالی فرد^۳، رویا محمدی^۴
(دریافت: ۹۸/۱۱/۲۰ - پذیرش: ۹۸/۱۲/۲۵، نوع مقاله: مطالعه موردی)

چکیده

پذیرش یادگیری از طریق شبکه‌های اجتماعی تا حد زیادی به نگرش شخصی فراگیران وابسته است؛ به همین دلیل، این مطالعه بر زمینه‌های فردی که نقش آمادگی فراگیران را در استفاده از شبکه‌های اجتماعی برای یادگیری مهارت‌های زبانی بررسی می‌کند، متمرکز خواهد بود. نمونه انتخاب شده، ۶۴ دانشجوی در حال تحصیل کارشناسی رشته زبان عرب دانشگاه شیراز است که با توجه به تعداد محدود، به نمونه‌گیری نیاز نبود و با روش سرشماری اطلاعات از آنان جمع‌آوری شد. ابزار مطالعه، پرسش‌نامه محقق‌ساخته است که با توجه به مبانی و ادبیات آمادگی الکترونیکی جهت استقرار یادگیری الکترونیکی تهیه شده است. این پرسش‌نامه را تعدادی از استادان علوم تربیتی و عربی بازمینی و اصلاح و روایی آن را تأیید نموده‌اند. برای ارزیابی پایایی، ابتدا پرسش‌نامه ۱۵ دانشجوی به‌طور آزمایشی اجرا شد که آلفای کرونباخ آن ۰/۹۰ به دست آمد. طبق نتایج دانشجویان از نگرش و مهارت لازم برای استفاده از شبکه‌های مجازی در یادگیری مهارت‌های زبانی بی‌بهره‌اند و به نظر آنان، فرهنگ سازمانی دانشگاه فاقد شیوه‌های حمایتی و مطلوب در به کارگیری استادان و دانشجویان است.

کلیدواژه‌ها

فرهنگ سازمانی، نگرش، مهارت، شبکه‌های اجتماعی، زبان و ادبیات عربی.

۱. استادیار، دانشگاه هرمزگان، مرکز مطالعات و تحقیقات هرمز، بندرعباس، ایران (Rahmani6038@gmail.com) (نویسنده مسئول).
۲. دانشجوی دکتری مطالعات برنامه‌درسی، دانشگاه تهران، دانشکده علوم انسانی، تهران، ایران (plak20@gmail.com).
۳. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات عربی، دانشگاه شهید چمران اهواز، دانشکده علوم انسانی، اهواز، ایران (amzse1@gmail.com).
۴. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات عربی، دانشگاه شهید چمران اهواز، دانشکده علوم انسانی، اهواز، ایران (amzseamzse2@gmail.com).

**Electronic preparation for using social and virtual
networks in learning language skills**
(Case Study: Arabic language of Shiraz University Students)

Abdul Razzaq Rahmani¹

Marzieh Abdul Wahabi²

Saeedeh Jalalifard³

Roya Mohammadi⁴

Abstract

Acceptance of learning via social networks depends to a great extent on the personal attitudes of the learners; therefore the present study concentrated on those personal backgrounds that are influential on the learners' preparation for using social networks to learn language skills. The sample of the study included 64 Arabic language students studying at Shiraz University. Since they were few in number, there was no need to do sampling and the information was gathered through consensus. The tool applied in the study consisted of the questionnaire devised by the researcher in accordance with the electronic preparation principles and rules to practice electronic learning. The questionnaire was revised by several professors of Arabic language and educational science majors and then its validity was confirmed by them. To assess the reliability, the questionnaire was pretested to 15 students and Cronbach's alpha of 0.90 was achieved. The results revealed that the students do not possess necessary skills and attitudes to use virtual networks for learning lingual skills. The students also believed that the organizational culture of the university is not supportive and encouraging to perform such programs.

Keywords: organizational culture; attitude; skill; social networks; Arabic language and literature.

-
1. Assistant Professor of Hormozgan University (rahmani6038@gmail.com)
  2. PhD Student in Curriculum Studies, University of Tehran, Iran (plak20@gmail.com)
  3. PhD student, Shahid Chamran University of Ahvaz, Iran (amzse1@gmail.com)
  4. PhD student, Shahid Chamran University of Ahvaz, Iran (amzseamzse2@gmail.com)

مقدمه

یکی از پرکاربردترین فناوری‌هایی که با زندگی بسیاری از مردم جهان آمیخته شده است، فناوری‌های نوین ارتباطات از طریق اینترنت است؛ از جمله، شبکه‌های اجتماعی. شبکه اجتماعی مجازی یکی از شیوه‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات و مبتنی بر وب^۱ است. وب ۲ به زیرساخت روش‌های آموزش مجازی‌ای اطلاق می‌شود که قابلیت تعامل برای شرکت‌کنندگان درگیر در فرایند یاددهی - یادگیری را فراهم می‌کند (مالمیر و همکاران، ۱۳۹۵). این گونه شبکه‌ها در واقع نوعی رسانه اجتماعی هستند که شیوه جدیدی از برقراری ارتباط و اشتراک اطلاعات را در اینترنت امکان‌پذیر کرده‌اند. بسیاری از کاربران اینترنت در تعداد زیادی شبکه‌های اجتماعی عضوند و بخشی از فعالیت‌های آنان از این طریق انجام می‌شود؛ این شبکه‌ها از افراد و یا سازمان‌هایی تشکیل شده‌اند که هر یک به‌منزله فرد یا گروه در این شبکه حضور دارد و می‌تواند با تعداد دیگری از افراد به‌طور مستقیم یا غیر مستقیم ارتباط برقرار کند (امامی‌ریزی، ۱۳۹۵). شبکه اجتماعی با هدف گسترده شدن دامنه تعاملات اجتماعی، توانسته از این رهگذر در موضوعات مختلفی نقش مؤثری داشته باشد که یکی از این موضوعات بعد آموزشی است. امروزه یکی از شیوه‌های ارائه مبتنی بر فناوری اطلاعات و ارتباطات، ارائه آموزش از طریق شبکه‌های اجتماعی مجازی^۲ است (مالمیر و همکاران، ۱۳۹۵). اینترنت و به‌تبع شبکه‌های اجتماعی برای یادگیری زبان بسترهای جدید گشته و به مزیت‌های فراوانی منجر شده است. آنچه امروزه موجب توجه به بعد آموزشی شبکه‌های اجتماعی در سطح جهانی می‌شود، در واقع گستردگی شبکه جهانی اینترنت و شبکه‌های اجتماعی و نیز سهولت دسترسی به آن‌هاست. رسانه‌های اجتماعی به شبکه‌های اینترنتی معروف شده‌اند که برای کاربران یک ارتباط برخط فراهم می‌کنند تا تعامل سریع و آسان صورت گیرد (مالمیر و همکاران، ۱۳۹۵) در واقع، شبکه‌های اجتماعی سایت‌ها و نرم‌افزارهایی هستند که به مردم اجازه می‌دهند اعتقاداتشان را بیان و با دیگران تعامل اجتماعی برقرار کنند؛ خوداظهاری و تعامل اجتماعی زمینه‌های مهمی برای استفاده زبانی هستند (زارعی زوارکی و قربانی، ۱۳۹۴). جنبه‌های آموزش مثبت سایت‌ها و شبکه‌های اجتماعی و استفاده از آن‌ها در حال آشکار شدن است؛ به نظر می‌رسد دانش‌آموزان و دانشجویان از شبکه‌های اجتماعی برای کمک به

1. Web 2
2. virtual social networks

تحصیلاتشان به طور انفرادی و گروهی استفاده می کنند و انتظار می رود، امروزه، استقبال گسترده دانشجویان از شبکه های اجتماعی مجازی، فرصت بی نظیری برای پیگیری تأثیرات کاربست این رسانه بر قابلیت های تحصیلی آنان فراهم آورد.

یادگیری از طریق شبکه های اجتماعی نوع خاصی از یادگیری الکترونیکی به شمار می آید که از طریق قابلیت ها و ویژگی های خاص، مانند پهنای باند و دیگر ویژگی های فناوری شبکه ای، پشتیبانی می شود. استفاده از شبکه های اجتماعی به منزله ابزار فناوری سیار در کمک به فرایند یادگیری می تواند اثربخش باشد؛ زیرا در حالی که فراگیران فعالانه و آزادانه از فناوری استفاده می کنند، مربیان می توانند بر فرایند یادگیری تمرکز کنند. علاوه بر این، این شبکه ها در هر زمان و مکانی قابل استفاده هستند (Shohel & Power, 2010). بعضی از دانشگاه ها از این سایت ها و شبکه ها در فعالیت های کلاسی استفاده می کنند و استادان با ایجاد گروه های کلاسی در این شبکه ها دانشجویان را تشویق می کنند تا اطلاعات خود را درباره موضوعات درسی با دیگر همکلاسان به اشتراک بگذارند. آنان همچنین به دانشجویان این فرصت را می دهند که در محیطی خارج از دانشگاه به تعامل با یکدیگر بپردازند. این سایت ها به دانشجویان این امکان را می دهند که اوقات فراغت خود را با آموزش رسمی پیوند بزنند، البته در محیطی که برایشان بسیار جذاب است (زارعی زوارکی و همکاران، ۱۳۹۲). در واقع، شبکه های اجتماعی مجازی نوعی از آموزش از راه دور هستند، این آموزش در موقعیت هایی کاربرد دارند که امکان حضور معلم و فراگیر در یک کلاس درس وجود ندارد. از مزیت های استفاده از این نوع دسترسی الکترونیکی، برخط بودن آن است؛ زیرا فراگیر یا استاد در صورت نیاز می توانند از طریق اینترنت فایلی را با سایر افراد به اشتراک بگذارند، فراگیر از طریق اینترنت و یک ارتباط برخط پاسخ سؤال را به استاد ارسال کند و امکان دسترسی استاد یا دانشجو به سایت های مرجع در طول کلاس و درس میسر است. همچنین، جذابیت یادگیری در شبکه های اجتماعی مجازی یکی از عوامل اصلی افزایش بازده یادگیری است. اگر فراگیران زبان عربی به طور مشابه در جذابیت های شبکه های اجتماعی که در برگیرنده تجربیات مفید آموزشی زبان عربی است، درگیر شوند، ممکن است مشتاق تر شده، و زمان بیشتری را به تکالیف زبان عربی بپردازند و همچنین اگر مهارت های زبانی را در ارتباط و تعامل با دیگران از طریق کلاس زبان عربی در شبکه های اجتماعی کسب کنند، برای برقراری ارتباط با دیگر گویندگان زبان دوم از طریق شبکه های اجتماعی در آینده آماده می شوند و به صورت مادام العمر

فراگیران مستقلی خواهند شد (McBride, 2009). برای تحقق این امر، استادان باید با دانشجویان از طریق ایمیل در ارتباط باشند، در مباحثه‌های آنلاین با دانش‌آموزان مشارکت کنند، مواد و منابع دیجیتالی را برای دانشجویان فراهم نمایند و به تشکیل و مدیریت گروه‌های آنلاین بپردازند؛ دانشجویان نیز باید با مفهوم آموزش الکترونیک آشنا شده، مهارت‌های رایانه‌ای، مدیریت زمان و کار گروهی را در خود تقویت کنند.

ضرورت و هدف پژوهش

یادگیری از طریق شبکه‌های اجتماعی در مقایسه با یادگیری از طریق دستورالعمل و اطلاعات سنتی و برگرفته از کتاب‌های بررسی می‌تواند ایجاد انگیزه، علاقه، رضایت، خودمختاری عملکرد، غنی‌سازی تعامل، فعالیت‌های ارتباطی مؤثر و انعطاف‌پذیری فراگیران را ارتقا دهد. موفقیت استقرار دوره‌های آموزش الکترونیکی در گرو ارزیابی آمادگی سازمانی برای آموزش الکترونیکی است که برای اجرای موفق برنامه‌های آموزش از راه دور - از منابع فناوری اطلاعات و ارتباطات (فاوا) برای اهداف اجرایی و علمی - اجتناب‌ناپذیر است.

پژوهش حاضر در پی بررسی وضعیت نگرش، مهارت و فرهنگ سازمانی دانشگاه شیراز به منظور استفاده از شبکه‌های مجازی برای یادگیری زبان عربی است که در این باره باید به دو مؤلفه توجه داشت: ۱) جنسیت (تفاوت در انگیزه استفاده از شبکه‌های اجتماعی و میزان استفاده از آن بین دانشجویان دختر و پسر) و ۲) ترم تحصیلی (دانشجویان ترم‌های ۱، ۳ و ۵ مورد بررسی‌اند، زیرا استادان بخش عربی دانشگاه شیراز تاحدودی با آنان از طریق شبکه‌های اجتماعی در ارتباط‌اند و می‌کوشند از طریق مهارت‌زبانی را در دانشجویان تقویت کنند).

سؤال‌های پژوهش

۱. وضعیت نگرش، مهارت و فرهنگ سازمانی دانشگاه شیراز برای استفاده از شبکه‌های مجازی در جهت یادگیری عربی از نظر دانشجویان رشته عربی این دانشگاه چگونه است؟
۲. وضعیت نگرش، مهارت و فرهنگ سازمانی دانشگاه شیراز برای استفاده از شبکه‌های مجازی در جهت یادگیری عربی بین دانشجویان دختر و پسر این دانشگاه چگونه است؟

۳. وضعیت نگرش، مهارت و فرهنگ سازمانی دانشگاه شیراز برای استفاده از شبکه‌های مجازی در جهت یادگیری عربی بین دانشجویان ترم‌های مختلف تحصیلی این دانشگاه چگونه است؟

فرضیه‌های پژوهش

فرضیه ۱: میزان هر یک از مؤلفه‌های نگرش، مهارت، فرهنگ سازمانی دانشجویان رشته عربی دانشگاه شیراز با میانگین مطلوب تفاوت دارد.
فرضیه ۲: میزان هر یک از مؤلفه‌های نگرش، مهارت، فرهنگ سازمانی دانشجویان رشته عربی بین دانشجویان دختر و پسر تفاوت وجود دارد.
فرضیه ۳: میزان هر یک از مؤلفه‌های نگرش، مهارت، فرهنگ سازمانی دانشجویان رشته عربی بین دانشجویان ترم‌های مختلف تحصیلی تفاوت وجود دارد.

پیشینه پژوهش

از مهم‌ترین پژوهش‌های صورت گرفته در زمینه آمادگی الکترونیکی در استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی و ارتباط آن با یادگیری مهارت‌های زبان عربی، می‌توان به موارد زیر اشاره داشت:

- رضایی‌راد و فلاح (۱۳۹۳) در مطالعه «تأثیر آموزش از طریق تلفن همراه بر انگیزه پیشرفت، خودپنداره و پیشرفت تحصیلی دانشجویان در درس زبان عربی» که با روش نیمه تجربی (طرح پیش‌آزمون و پس‌آزمون با گروه کنترل) صورت گرفته است؛ به این نتیجه رسیدند که میانگین نمرات گروه آزمایش نسبت به گروه گواه از سطح بالاتری برخوردار است، و استفاده از تلفن همراه در پیشرفت تحصیلی درس زبان عربی و افزایش انگیزه و خودپنداره دانشجویان مؤثر بوده است. البته باید در نظر داشت که اگر در طراحی محیط‌های یادگیری با استفاده از موبایل یا هر رسانه دیگری، نوآوری و روزآمدی وجود نداشته باشد، ممکن است پس از مدتی نتایج آن مانند یادگیری به شیوه‌های سنتی شود.

- سارانی و آیتی (۱۳۹۳) به بررسی تأثیر استفاده از تلفن همراه (پیام کوتاه) بر یادگیری واژگان زبان انگلیسی و نگرش دانشجویان پرداختند. در پایان، داده‌های حاصل از روش آموزش از طریق تلفن همراه با استفاده از آزمون نشان داد که پیام کوتاه تأثیر بیشتری بر یادگیری دانشجویان در یادگیری واژگان زبان انگلیسی داشته است. همچنین نتایج

مصاحبه بیانگر این است که معایب و مزایای برجسته به کارگیری تلفن همراه در آموزش و یادگیری از نظر مصاحبه‌شوندگان به ترتیب کوچکی صفحه نمایش و استفاده در هر زمان و مکان است. از سوی دیگر، بررسی نگرش دانشجویان به استفاده از تلفن همراه در یادگیری زبان نشان داد که اکثر دانشجویان خواستار به کارگیری تلفن همراه در یادگیری زبان هستند. البته همان‌طور که از عنوان و نتایج این پژوهش برمی‌آید، نگرش فراگیران بعد از استفاده از ابزار فناورانه در یادگیری بررسی شده است.

- المصری (۲۰۱۳) در مطالعه میدانی خود در زمینه استفاده معلمان مدارس متوسطه از شبکه‌های اجتماعی برای خدمت به دانش‌آموزان نشان می‌دهد که ۶۶ درصد معلمان مورد مطالعه به دلیل وقت‌گیر بودن، شیوه آموزش از طریق شبکه‌های اجتماعی را به کار نمی‌گیرند و این نشان‌دهنده اهمیت نگرش مخاطبان در استفاده از شبکه‌های اجتماعی است. به عبارتی دیگر، پذیرش یادگیری از طریق شبکه‌های اجتماعی تا حد زیادی به نگرش شخصی فراگیران بستگی دارد.

- زارعی زوارکی و قربانی (۱۳۹۴) در پژوهشی به بررسی تعیین میزان تأثیر استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر یادگیری زبان انگلیسی دانش‌آموزان پرداختند؛ روش تحقیق شبه‌آزمایشی بوده و در آن از طرح پیش‌آزمون و پس‌آزمون با گروه کنترل استفاده شده است. نیز جامعه تحقیق، کلیه فراگیران زبان انگلیسی با رده سنی ۱۹ تا ۱۱ در آموزشگاه‌های زبان انگلیسی شهرستان ساری بودند. یافته‌های آنان نشان داد که آموزش از طریق شبکه اجتماعی مجازی اسکایپ بر میزان یادگیری سه مهارت شنیداری، گفتاری و درک مطلب دانش‌آموزان تأثیری مثبت داشته است و بر تفاوت معناداری در استفاده از شبکه اجتماعی مجازی نسبت به آموزش از طریق روش‌های سنتی و معمول در یادگیری این سه مهارت زبانی تأکید دارد؛ اما در خصوص تأثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی بر مهارت نوشتاری دانش‌آموزان گروه آزمایش نسبت به گروه کنترل تفاوت معناداری مشاهده نشد.

- در زمینه سودمندی شبکه‌های اجتماعی، با هدف شناخت میزان تأثیر شبکه‌های اجتماعی در بهبود مهارت نوشتاری انگلیسی دانش‌آموزان کلاس نهم در کرانه باختری انجام شده است. یافته‌های پژوهش نشان داده است که آموزش از طریق شبکه اجتماعی بر میزان یادگیری مهارت نوشتاری دانش‌آموزان تأثیر مثبتی دارد و در واقع تفاوت معناداری را در استفاده از شبکه اجتماعی نسبت به آموزش با روش‌های سنتی و معمول در یادگیری مهارت نوشتاری تأیید می‌کند.

- الجریسی و الآخرون (۲۰۱۵) در پژوهشی به بررسی تأثیر شبکه‌های اجتماعی در یادگیری قرآن کریم میان دانشجویان دختر دانشگاه طیبه پرداخته‌اند. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که تفاوت معناداری بین دو گروه گواه و آزمایش وجود دارد و استفاده از شبکه‌های اجتماعی در یادگیری قرآن کریم مؤثر بوده است و دانشجویانی که از شبکه‌های اجتماعی در یادگیری قرآن کریم استفاده کردند، به صورت معناداری پیشرفت بیشتری نسبت به دانشجویانی داشتند که به روش سنتی آموزش دیدند.

- یافته تحقیق پیمایشی صالح سلیم و حسین آل مطیر (۲۰۱۶) بیانگر این است که دانش‌آموزان تمایل زیادی به استفاده از شبکه‌های اجتماعی برای اهداف آموزشی و تربیتی دارند؛ اما این شبکه‌ها علاوه بر آثار مثبت، آثار منفی برای دانش‌آموزان داشته و مدرسه استفاده از این شبکه‌ها را محدود کرده است.

- امامی‌ریزی (۱۳۹۵) پژوهشی با هدف مشخص کردن تأثیر استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر پیشرفت تحصیلی دانشجویان دختر دانشگاه آزاد اسلامی انجام داده است. نتایج آن حاکی است که سپری کردن زمان بیش از حد در شبکه‌های اجتماعی مجازی باعث کاهش ساعات مطالعه و خستگی دانشجویان در کلاس می‌شود؛ بنابراین کاهش پیشرفت تحصیلی را در پی دارد.

- یعقوبی و همکاران (۱۳۹۵) در پژوهش خود با عنوان «بررسی کاربردهای آموزشی شبکه‌های اجتماعی مجازی از دیدگاه دانشجویان دانشکده کشاورزی دانشگاه زنجان»، به این نتیجه رسیدند که دانشجویان از میان شبکه‌های اجتماعی، بیشتر از تلگرام و اینستاگرام استفاده می‌کنند. همچنین بیشترین کاربرد آموزشی دانشجویان به ترتیب ارتباط با همکلاسی‌ها، ارسال سؤال به استادان، دریافت پاسخ، و دریافت و ارسال تکالیف بوده است.

- در تاج و همکاران (۱۳۹۵) نیز نشان دادند که بین استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی و کیفیت تجارب یادگیری رابطه مثبت و معنادار دارند.

- نتایج مطالعه علی‌آبادی و همکاران (۱۳۹۶) نشان داد که بین میزان استفاده از شبکه‌های مجازی و راهبردهای یادگیری خودتنظیمی و مؤلفه‌های راهبردهای یادگیری خودتنظیمی رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.

مبانی نظری پژوهش

۱. مهارت‌های زبانی. برای آموزش زبان بر چهار مهارت زبانی: گوش دادن،

سخن گفتن، خواندن و نوشتن از طریق رمزگشایی از نمادهای آوایی (شنیداری) و خطی (دیداری) و رمزگذاری و چگونگی کاربست آن‌ها تأکید می‌شود. در این آموزش مهارت گوش دادن گستره‌ای از سطح شنیدن انفعالی تا گوش دادن آگاهانه و توأم با دقت و پردازش معنایی پیام را در بر می‌گیرد. مهارت سخن گفتن نیز سطوحی دارد و انتظار می‌رود فراگیران (دانش آموز یا دانشجو) در پایان آموزش رسمی بتوانند از طریق زبان معیار با دیگران ارتباط برقرار کنند و دریافته‌ها و اندیشه‌های خود را با آنان در میان بگذارند. مهارت خواندن نیز درجه‌های گوناگونی دارد که با توجه به میزان دقت خواننده عبارت است از: دریافت سطحی، درک مطلب و خواندن انتقادی. سرانجام، مهارت نوشتن که از سطح رمزگذاری ساده، یعنی رونویسی، آغاز و به سطح نوشتن خلاقانه ختم می‌شود (قادری دوست و دانای طوسی، ۱۳۸۹).

۲. آمادگی الکترونیکی. آمادگی الکترونیکی شاخصی ارزشمند برای توانایی استفاده از فناوری‌های پیشرفته است و با توجه به اهداف محققان به چند روش تعریف شده است (سلبی و مای هیو^۱، ۲۰۰۵ به نقل از Keoduangsi & Godwin, 2009: 255). بروتیز و پولی من کاو (Borotis & Poulymenakou, 2004: 1622) آمادگی الکترونیکی را آمادگی کالبدی و فکری یک سازمان برای تجارب و فعالیت‌های یادگیری الکترونیکی معرفی کرده است. با الهام از تعریف آی‌پی و فاکس (IP & Fox, 2004: 447) درباره آمادگی مدارس می‌توان گفت: آمادگی دانشگاه، یعنی توانایی یک دانشگاه و همچنین توانایی‌های اشخاص درون آن که به اجرای تغییر در دانشگاه می‌انجامد. آمادگی دانشگاه به تجارب دانشگاه، کارکنان، دانشجویان و استادان، یک فرهنگ یا نظام قانونی رفتاری معیار که نوآوری را تسهیل سازد، زیرساخت‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات، توانایی حل کردن به موقع مسائل فناورانه به منظور استقرار نوآوری در تعلیم و تربیت مربوط می‌شود. با ارزیابی آمادگی الکترونیکی می‌توان راهبردهای یادگیری الکترونیکی جامع را طراحی و اهداف فناوری اطلاعات و ارتباطات را اجرا کرد (Kaur & Abas, 2004: 1017). در زمینه سنجش و ارزیابی آمادگی الکترونیکی، سازمان‌ها برای امکان‌سنجی استقرار آموزش الکترونیکی، الگوهای گوناگونی را به کار گرفته‌اند که هر یک به ارزیابی برخی از عوامل در برقراری دوره‌های آموزش الکترونیکی و به تبع آن استفاده از شبکه‌های اجتماعی در یادگیری توجه دارد (برای نمونه، ر.ک.: Psycharis, 2017). نگرش، فرهنگ سازمانی و

1. solbi & Mayhew

سواد رایانه‌ای در بیشتر الگوها به نحوی بررسی شده‌اند (جزه دره، ۱۳۹۲: ۳۱-۳۲).

۳. نگرش. نگرش به منزله تمایل اکتسابی برای واکنش نشان دادن به‌طور مثبت یا منفی به یک موقعیت، نهاد، شیء یا شخص خاصی تعریف شده است. نگرش‌هایی که پاسخ ارزیابی‌کننده‌ای به برخی از محرک‌ها یا اشیاء دارند نگرش‌هایی هستند که از اعتقادات و نظرات فردی درباره محرک نشئت می‌گیرند. نگرش نسبت به شبکه‌های مجازی، ارزیابی عمومی فرد یا احساس موافقت یا مخالفت با شبکه‌های اجتماعی و فعالیت‌های مشخص مرتبط با این شبکه‌ها تلقی می‌شود. مشکوه و فروزش نیا (۱۳۹۲)، آیدین و تاسکی (Aydin & Tasci, 2005)، و چان و ناگی (Chan & Ngai 2007)، نگرش کاربران و منابع انسانی را از عوامل مهم و تأثیرگذار بر استفاده از فناوری می‌دانند. آمادگی نگرش می‌تواند مواردی چون اطمینان، لذت و خوشایندی، اهمیت و انگیزش باشد. بدون توجه به نگرش و استقبال افراد از فاوا، توسعه آن امکان‌پذیر نیست. در کنار توسعه زیرساخت‌ها، تجهیزات و ارائه آموزش‌های لازم، تلاش برای تقویت نگرش مثبت به فناوری ضروری است (Mutiaradevi, 2009).

۴. فرهنگ سازمانی. پورنومو و لی (Purnomo & Lee, 2010: 19) در پژوهش خود فرهنگ سازمانی را از موانع اصلی اجرای برنامه‌های مبتنی بر فناوری اطلاعات و ارتباطات دانسته‌اند. فناوری اطلاعات باعث ایجاد تغییرات در ساختار تشکیلاتی سازمان شده، ساختار قدرت و سلسله‌مراتب را تغییر می‌دهد که در نتیجه مشاغل و ساختار جدید ایجاد می‌گردد. طبق مدل دنیسون، سازمان‌های اثربخش بر محور تیم‌های کاری^۱ تشکیل می‌شوند و به توسعه قابلیت‌های منابع انسانی، و افزایش تعهد بین کارکنان سازمان اهمیت می‌دهند. کارمندان نقش خود را در تصمیم‌گیری مؤثر می‌دانند و کارشان، به‌طور مستقیم در ارتباط با اهداف سازمان است؛ این بعد از فرهنگ سازمانی، از وجود فضای دموکراسی در سازمان و ارتباط بین مدیریت، استادان، کارکنان و فراگیران حکایت دارد که تعهد این افراد را به سازمان و تصمیم‌گیری‌های آن افزایش می‌دهد.

۵. سواد رایانه‌ای. در یافته‌های برخی تحقیقات نشان داده‌شده که عواملی مانند مهارت‌های رایانه‌ای (کامپیوتری)، ویژگی‌های شخصیتی، سطح توانایی در استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات، و پشتیبانی‌های نهادی می‌توانند بر آمادگی معلمان و سایر ذی‌نفعان یادگیری برخط (آن‌لاین) تأثیر بگذارند (Koo, 2008: 266-278). سواد رایانه‌ای

1. working teams

شامل مهارت‌های پایه‌ای (مانند استفاده از کیبورد، کار با ماوس، ایجاد فایل، ویرایش و ذخیره فایل‌ها، و نیز فولدرها)، ارائه آموزش با استفاده از برنامه‌های رایانه‌ای مختلف (مانند پاورپوینت، نصب نرم افزار، استفاده از اینترنت، ایجاد ایمیل، دریافت و فرستادن ایمیل) و توانایی در رفع مشکلات استفاده از رایانه می‌شود که آمادگی در این حیطة برای شرکت در دوره‌های آموزش الکترونیکی ضروری است (Mutiaradevi, 2009).

روش پژوهش و ابزار گردآوری اطلاعات

برای مطالعه آمادگی الکترونیکی، مؤلفه‌های بسیاری قابل بررسی اند که در این پژوهش تنها سه مؤلفه نگرش، مهارت و فرهنگ سازمانی - طبق نظر متخصصان و دانشجویان، مهم‌ترین مؤلفه‌های نرم‌افزاری مطالعه حاضر - بررسی شده‌اند. بر این اساس، پژوهش حاضر این سه مؤلفه را در دانشگاه شیراز به منظور استفاده از شبکه‌های مجازی برای یادگیری مهارت‌های زبان عربی از نظر دانشجویان رشته زبان و ادبیات عربی این دانشگاه بررسی کرده است.

پژوهش حاضر از نظر روش گردآوری داده‌ها، کمی و از نظر هدف توصیفی از نوع پیمایشی است. جامعه آماری پژوهش حاضر دانشجویان مقطع کارشناسی رشته عربی دانشگاه شیراز است که به دلیل محدودیت تعداد، با روش سرشماری برای جمع‌آوری اطلاعات در پژوهش مشارکت داده شدند؛ بدین طریق که در کلاس‌های درس با اجازه استادان، پرسش‌نامه بین ۶۴ دانشجوی دختر و پسر مشغول به تحصیل پخش و جمع‌آوری گردید که ۲۹ نفر سال اولی (ترم اول)، ۲۰ نفر سال دومی (ترم سوم)، و ۱۵ نفر سال سوم (ترم پنجم) بودند. توزیع آنان به تفکیک جنسیت و ترم تحصیلی در جدول ۱ ارائه می‌گردد:

جدول ۱ توزیع نمونه پژوهش براساس جنسیت و ترم تحصیلی

فرآوانی	جامعه	نام طبقه	
٪۸۶	۵۵	زن	جنسیت
٪۱۴	۹	مرد	
٪۱۰۰	۶۴	کل	ترم تحصیلی
٪۴۵/۳	۲۹	ترم اول	
٪۳۱/۳	۲۰	ترم سوم	
٪۲۳/۴	۱۵	ترم پنجم	
٪۱۰۰	۶۴	کل	

ابزار گردآوری در پژوهش حاضر، پرسش نامه محقق ساخته است که با استفاده از مطالعات پیشین، سوابق و موضوعات مرتبط با تحقیق (Aydin & Tasci, 2005; So & Mutiaradevi, 2009; Swatman, 2007)، تنظیم شده است. مقیاس نمره گذاری این پرسش نامه ۳۹ سؤالی، طیف ۵ نمره ای لیکرت است. به منظور تعیین ضریب پایایی پرسش نامه، به طور آزمایشی روی ۱۵ نفر از نمونه تحقیق اجرا شد. ضریب آلفای کرونباخ برای پرسش نامه های گردآوری شده، برابر با ۰/۹۰ به دست آمد که نشان دهنده ضریب پایایی بالای پرسش نامه است. روایی پرسش نامه نیز با مشورت تعدادی از استادان علوم تربیتی و عربی اصلاح شد و مورد تأیید قرار گرفت. اطلاعات مربوط به تعداد، خرده مقیاس ها و پایایی این پرسش نامه ها، در جدول ۲ نشان داده شده است:

جدول ۲. سنجش پایایی خرده مقیاس های پرسش نامه مهارت های پایه

مؤلفه	تعداد گویه ها	گویه ها	آلفای کرونباخ
نگرش	۲۴	۲۴-۱	۰/۸۷
مهارت	۷	۳۱-۲۵	۰/۸۱
فرهنگ سازمانی	۸	۳۹-۳۲	۰/۷۷
کل پرسش نامه	۳۹	۳۹	۰/۹۰

به منظور تجزیه و تحلیل نتایج، از نرم افزار spss 16 استفاده شده است. برای پاسخگویی به سؤال تحقیق، میانگین های هر یک از مؤلفه ها و کل گویه ها محاسبه شد و به منظور آزمون فرضیات تحقیق نیز، آزمون تک نمونه ای t و تحلیل واریانس یک راهه به کار رفت.

تحلیل داده ها

سؤال پژوهش: وضعیت نگرش، مهارت و فرهنگ سازمانی دانشگاه شیراز به منظور استفاده از شبکه های مجازی در جهت یادگیری عربی از نظر دانشجویان رشته عربی این دانشگاه چگونه است؟ در جدول ۳، وضعیت مؤلفه های پژوهش در نمونه تحقیق را نشان می دهد:

همان طور که نتایج جدول ۳ نشان می دهد، میانگین هر سه مؤلفه نگرش، مهارت و فرهنگ سازمانی در سطح نسبتاً پایینی قرار دارد؛ بدین معنا که دانشجویان رشته عربی نگرش چندان مثبتی به یادگیری زبان عربی از طریق شبکه های مجازی و مهارت های مورد نیاز آن در سطح بالا ندارند. همچنین از نظر آنان فرهنگ سازمانی دانشکده شان در این

جدول ۳ بررسی وضعیت هر یک از مؤلفه‌های پژوهش در نمونه تحقیق

نگرش	مهارت	فرهنگ سازمانی	کل	
۶۴	۶۴	۶۴	۶۴	تعداد
۲/۶۲	۲/۵۹	۲/۲۹	۲/۵۵	میانگین
۰/۴۹	۰/۸۶	۰/۵۴	۰/۴۳	انحراف معیار
۰/۴۲	۰/۴۷	۰/۲۹	۰/۱۹	واریانس

زمینه سطح مناسبی ندارد. نمره کل این پرسش‌نامه نیز بیانگر این مطلب است که از نظر برخی ابعاد نرم‌افزاری آمادگی‌های لازم و مناسب یادگیری عربی از طریق شبکه‌های مجازی وجود ندارد.

فرضیه ۱: میزان هر یک از مؤلفه‌های نگرش، مهارت، فرهنگ سازمانی دانشجویان رشته عربی دانشگاه شیراز با میانگین مطلوب تفاوت دارد. به منظور آزمون این فرضیه از آزمون t یک گروهی استفاده شد که نتیجه آن را جدول ۴ نشان می‌دهد:

جدول ۴ آزمون t یک گروهی با میانگین مطلوب ۳/۵ با ۹۵ درصد اطمینان

میانگین	درجه آزادی	مقدار t	سطح معناداری	
۲/۶۲	۶۳	-۱۴/۴۵	۰/۰۰۱	نگرش
۲/۵۹	۶۳	-۱۰/۶۰	۰/۰۰۱	مهارت
۲/۲۹	۶۳	-۱۷/۹۴	۰/۰۰۱	فرهنگ سازمانی
۲/۵۵	۶۳	-۱۷/۵۵	۰/۰۰۱	کل

جدول ۴ بیانگر این است که میانگین هر یک مؤلفه‌های مذکور در دانشجویان نمونه با میانگین مطلوب که براساس نظر متخصصان ۳/۵ در نظر گرفته شده است، تفاوت معناداری دارد. میزان هر یک از مؤلفه‌ها به طور معناداری از میانگین مطلوب (۳/۵) کمتر است؛ در نتیجه، فرضیه اول تحقیق با ۹۵ درصد اطمینان تأیید شد.

فرضیه ۲: میزان هر یک از مؤلفه‌های نگرش، مهارت، فرهنگ سازمانی دانشجویان رشته عربی بین دانشجویان دختر و پسر تفاوت وجود دارد. فرضیه مذکور با استفاده از آزمون t مستقل میانگین بین دانشجویان دختر و پسر از نظر آمادگی استفاده از شبکه‌های اجتماعی برای یادگیری بررسی شد. نتیجه آن را جدول ۵ نشان می‌دهد:

نتایج به دست آمده از جدول ۵ نشان می‌دهد که میانگین هر یک از مؤلفه‌های مورد بررسی بین دو جنس زن و مرد تفاوت معناداری ندارد؛ در نتیجه فرضیه دوم تحقیق با ۹۵ درصد اطمینان رد شد.

جدول ۵ مقایسه مهارت‌های پایه بین دانشجویان دختر و پسر با ۹۵ درصد اطمینان

گروه‌ها	تعداد	میانگین	انحراف معیار	درجه آزادی	مقدار t	سطح معناداری
نگرش	پسر	۲/۴۹	۰/۲۴	۶۲	۰/۸۵	۰/۴۰
	دختر	۲/۶۴	۰/۵۱			
مهارت	پسر	۲/۴۳	۰/۵۴	۶۲	۰/۷۷	۰/۴۴
	دختر	۲/۶۲	۰/۷۰			
فرهنگ	پسر	۲/۱۰	۰/۲۹	۶۲	۱/۱۵	۰/۲۵
	دختر	۲/۳۲	۰/۵۷			
کل	پسر	۲/۴۰	۰/۲۱	۶۲	۱/۰۹	۰/۲۸
	دختر	۲/۵۷	۰/۴۶			

فرضیه ۳: میزان هر یک از مؤلفه‌های نگارش، مهارت، فرهنگ سازمانی دانشجویان رشته عربی بین دانشجویان ترم‌های مختلف تحصیلی تفاوت وجود دارد. به منظور آزمون این فرضیه نیز از آزمون تحلیل واریانس یک راه استفاده شده است. نتایج آن که در جدول ۶ آمده است.

جدول ۶ مقایسه میانگین مؤلفه‌ها بین دانشجویان سال‌های مختلف تحصیلی رشته عربی

مؤلفه‌های مهارت	شاخص آماری	مجموع مجذورات	درجات آزادی	میانگین مجذورات	F	سطح معناداری
نگرش	بین گروهی	۰/۵۹	۲	۰/۳۰	۰/۱۲۳	۰/۸۸۵
	درون گروهی	۱۴/۷۷۳	۶۱	۰/۲۴۲		
	کل	۱۴/۸۳۲	۶۳			
مهارت	بین گروهی	۰/۳۰۶	۲	۰/۱۵۳	۰/۳۱۹	۰/۷۲۸
	درون گروهی	۲۹/۲۴۱	۶۱	۰/۴۷۹		
	کل	۲۹/۵۴۸	۶۳			
فرهنگ	بین گروهی	۰/۷۰۷	۲	۰/۳۵۴	۲۲۰/۱	۰/۳۰۲
	درون گروهی	۱۷/۶۸۸	۶۱	۰/۲۹۰		
	کل	۱۸/۳۹۵	۶۳			
کل	بین گروهی	۰/۱۴۲	۲	۰/۰۷۱	۰/۳۶۸	۰/۶۹۴
	درون گروهی	۱۱/۷۳۲	۶۱	۰/۱۹۲		
	کل	۱۱/۸۷۴	۶۳			

نتایج آزمون تحلیل واریانس تک راهه بیانگر این است که هیچ یک از مؤلفه‌های نگرش، مهارت و فرهنگ سازمانی بین دانشجویان ترم‌های مختلف تحصیلی تفاوت معنادار ندارد؛ در نتیجه، فرضیه سوم تحقیق نیز رد شد.

بحث و نتیجه‌گیری

آموزش و یادگیری اصلی جداناپذیر از انسان است که در هر عصر و دوره‌ای به اشکال مختلف وجود داشته است. این دو کلمه کلیدی آن قدر مهم هستند که از زمانی که انسان آفریده شده با او همراه شده است. آنچه در دوره‌های مختلف تفاوت داشته است این که در گذشته بر آموزش و در واقع بر معلم تأکید می‌شد؛ اما اکنون بر یادگیری و در واقع بر فراگیر تأکید می‌شود. نکته مهم این که مسئولان و متولیان آموزش نباید از تغییرات زمان خود فاصله داشته باشند، بلکه باید از همه آن‌ها برای دستیابی به اهداف تعلیم و تربیت بهره‌گیرند. در عصر حاضر، تغییرات فناوری اطلاعات و ارتباطات در ابعاد مختلف تأثیر بسزایی بر آموزش و یادگیری دارند که برخی از آن‌ها عبارت‌اند از: دستیابی به منابع مختلف، تعامل معلمان و فراگیران با یکدیگر، به کارگیری روش‌های ارائه مطالب، و انجام دادن تکالیف به شیوه‌های گوناگون. در این زمینه، بررسی آمادگی مخاطبان برای تغییر مورد نظر اهمیت دارد و چنانچه در هر یک از گروه‌های نیروی انسانی پذیرش تغییر صورت نگیرد، ایجاد تغییر و همراهی با آن دچار مشکل خواهد شد. در عصر حاضر با ورود فناوری اطلاعات و ارتباطات در ابعاد مختلف زندگی و به ویژه آموزش، ارزیابی آمادگی الکترونیکی مسئولان، کارمندان، مربیان و استادان، فراگیران و دانشجویان، و حتی والدین برای استفاده از هر یک از ابزار مربوط به فناوری در یادگیری و آموزش ضروری است. در پژوهش حاضر فقط ارزیابی آمادگی الکترونیکی در زمینه‌های نگرش، مهارت و فرهنگ سازمانی صورت گرفت؛ طبق نتایج جدول ۳ و ۴، میانگین هر سه مؤلفه نگرش، مهارت و فرهنگ سازمانی در سطح نسبتاً پایینی قرار دارد که با نتایج المصری (۲۰۱۳) از نظر نگرش منفی به استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی در یادگیری همسو است. این امر نشان می‌دهد علی‌رغم نتایج پژوهش‌هایی مبنی بر وجود تأثیر مثبت استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی در آموزش و یادگیری (در تاج و همکاران، ۱۳۹۵؛ علی‌آبادی و همکاران، ۱۳۹۶)، دانشجویان در این زمینه رغبتی نشان نمی‌دهند. در واقع هیچ یک از متولیان آموزش در دانشگاه، مانند استادان و کارمندان دانشگاه شیراز، در این زمینه فعالیتی

انجام نداده‌اند؛ در نتیجه میانگین آمادگی فرهنگ سازمانی از نظر دانشجویان پایین تر از میانگین مطلوب است و نگرش آنان در این زمینه چندان نمره مطلوبی برای کاربرد شبکه‌های مجازی در یادگیری مهارت‌های زبان عربی نیست. شایان ذکر است که جدا کردن سه مقوله ارزیابی نگرش و مهارت دانشجویان در استفاده از شبکه‌های اجتماعی: (۱) مجازی، (۲) مجازی با هدف یادگیری، و (۳) مجازی با هدف یادگیری مهارت‌های زبانی، از یکدیگر هستند؛ زیرا ممکن است دانشجویان نگرش و حتی مهارت مطلوب در زمینه استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی و حتی استفاده از آن‌ها با هدف یادگیری را داشته باشند، اما نگرش و مهارت خوبی برای چگونگی کاربرد آن در تقویت مهارت‌های زبانی عربی را نداشته باشند. مطابق جدول ۵ و ۶ آمادگی نگرش، مهارت و فرهنگ سازمانی برای استفاده از شبکه‌ها اجتماعی مجازی در یادگیری مهارت‌های زبانی بین دانشجویان دختر و پسر و همچنین دانشجویان ترم‌های مختلف تحصیلی تفاوت معناداری وجود ندارد؛ یعنی اگر فرهنگ سازمانی دانشگاه در جهت استفاده از شبکه‌های اجتماعی برای یادگیری مناسب بود، باید بین دانشجویان ترم‌های مختلف تفاوت معناداری مشاهده می‌شد.

پیشنهادها

۱. برای آموزش مهارت‌های زبانی عربی دانشجویان به گروه‌های پنج نفره تقسیم شوند و هر گروه یک مدیر داشته باشد و استاد نیز بر کار گروه‌ها نظارت کند.
۲. برای تقویت مهارت گفتاری، استاد هر هفته برای هر گروه موضوعی انتخاب کند و اعضای گروه به صورت تصویری شروع به حرف زدن با هم کنند؛ سپس اعضای یک گروه با اعضای گروه دیگر و بعد از مدتی انتخاب موضوع به گروه‌ها واگذار شود.
۳. برای تقویت مهارت شنیداری، استاد فایل‌های صوتی یا فیلم‌های کوتاه برای هر گروه ارسال کند و اعضای گروه آن‌ها را گوش کنند و سپس خلاصه‌ای از فایل و فیلم‌ها را به زبان عربی بنویسند و برای استاد بفرستند. نیز می‌توان برای تقویت این مهارت و بالا بردن دقت دانشجویان از شیوه شش کلاه تفکر استفاده کرد؛ بدین صورت که برای گروه‌ها فایل ارسال و از آنان خواسته شود که با دقت به آن فایل گوش دهند و مشخص کنند که هر کدام از قسمت‌های آن فایل‌ها مربوط به کدام یک از شش کلاه تفکر است. با این شیوه، دقت دانشجویان چندبرابر می‌شود.
۴. برای تقویت مهارت نوشتاری، استاد از سه شیوه دلفی، اسکمپر و ارتباط اجباری

استفاده کند. شیوه دلفی بدین صورت است که برای هر گروه موضوعی انتخاب کند و از اعضای گروه بخواهد که انشائی در مورد موضوع ارسالی بنویسند و سپس انشاء هر گروه را به گروه‌های دیگر ارسال کرده، از آنان بخواهد انشاء گروه مشخص شده را با دقت مطالعه و ایرادهای آن را مشخص کنند و برای بهتر شدن انشاء پیشنهاد یا ایده دهند؛ این کار برای همه گروه‌ها تکرار شود. نیز شیوه اسکمپر بدین صورت است که استاد اصطلاح یا کلمه‌ای را برای گروه‌ها ارسال کرده، از آنان بخواهد در مورد آن جمله‌ای یا متنی بنویسند و ارسال کنند و سپس گروه‌ها آن جمله و متن را خلاصه و برای استاد ارسال کنند و یا چند جمله برای هر گروه بفرستند و آن گروه با این جمله‌ها داستانی کوتاه بنویسند. همچنین، شیوه ارتباط اجباری بدین صورت است که دو یا چند جمله برای هر گروه ارسال و از آنان خواسته می‌شود که این آن جمله‌ها را با جمله‌هایی که خود می‌نویسند به هم ربط دهند و یا بین چند اصطلاح، با افزودن اصطلاحات و جمله‌ها، ارتباط ایجاد کنند.

۵. برای تقویت مهارت خواندن استاد متنی را به گروه‌ها ارسال کند و اعضای آن متن را بخوانند و سپس صدای ضبط شده خود را برای دیگر اعضای گروه بفرستند و آنان نیز صدا را گوش داده، به آن عضو بازخورد دهند؛ در نتیجه، یادگیری و سنجش هم‌زمان اتفاق می‌افتد.

منابع

- أبو حمدة، إيناس عبدالرحيم (٢٠١٥). «أثر وسائل التواصل الاجتماعي على مهارة الكفاءة الكتابية لطلبة الصف التاسع»، مذكرة مقدمة لنيل شهادة ماجستير في أساليب تدريس اللغة الإنجليزية في جامعة النجاح الوطنية، نابلس.
- امامی ریزی، کبری (١٣٩٥). «تأثیر استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی بر پیشرفت تحصیلی دانشجویان دفتر دانشگاه آزاد اسلامی»، *دوماهنامه علمی پژوهشی راهبردهای آموزش در علوم پزشکی*، شماره ٣، ص ٢٠٧-٢١٣.
- الجریسی، آلاء والآخرون (٢٠١٥). «أثر تطبيقات الهاتف النقال في مواقع التواصل الاجتماعي على تعلم وتعليم القرآن الكريم لطالبات جامعة طيبة واتجاههن نحوها»، *المجلة الأردنية في العلوم التربوية*، المجلد ١١، العدد ١، ص ١٥١.
- جزدره، سید یعقوب (١٣٩١). «مطالعه تأثیر تکنولوژی مدارس هوشمند بر توان‌سازی دانش‌آموزان شهر تهران (مطالعه موردی آموزش و پرورش منطقه ٦)»، *پایان‌نامه ارشد روان‌شناسی و علوم تربیتی*، دانشگاه آزاد اسلامی - تهران جنوب.
- درتاج، فریبا، رجیبان ده زیره، مریم و رضا اسدی‌مراد (١٣٩٥). «بررسی رابطه بین میزان استفاده از شبکه‌های مجازی و کیفیت تجارب یادگیری دانش‌آموزان»، *فصلنامه پژوهش در نظام‌های آموزشی*، دوره ١٠، شماره ٣٣، ص ٢١٢-٢٢٩.

رضایی راد، مجتبی و ابراهیم فلاح (۱۳۹۳). «تأثیر آموزش از طریق تلفن همراه بر انگیزه پیشرفت، خودپنداره و پیشرفت تحصیلی دانشجویان در درس زبان عربی»، پژوهش در برنامه‌ریزی درسی، شماره ۱۳، ص ۱-۱۳.

زارعی زوارکی، اسماعیل و حمیدرضا قربانی (۱۳۹۴). «تأثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی بر یادگیری زبان انگلیسی دانش‌آموزان»، فناوری آموزش و یادگیری، شماره ۳، ص ۲۳-۳۶.

زارعی زوارکی، اسماعیل، قاسم تبار، سیدعبدالله و اکبر مؤمنی راد (۱۳۹۲). «مبانی نظری و عملی کاربرد اینترنت در فرایند تدریس و یادگیری»، تهران: آوای نور.

سارانی، هادی و محسن آیتی (۱۳۹۳). «تأثیر استفاده از تلفن همراه (پیام کوتاه) بر یادگیری واژگان زبان انگلیسی و نگرش دانشجویان»، پژوهش در برنامه‌ریزی درسی، شماره ۱۳، ص ۴۸-۶۰.

صالح سلج، أمل و آروی حسین آل مطیر (۲۰۱۶). «الأثر التعليمی و التربوی لمواقع التواصل الاجتماعي علی طالبات المرحلة المتوسطة بمنطقة نجران»، المأخوذة من الموقع التالي:

<http://www.geocities.com/ishawky2000/internetAtt.stud.htm>

علی‌آبادی، خدیجه، رجبیان ده‌ریزه، مریم و فریبا درتاج (۱۳۹۶). «بررسی رابطه میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی و راهبردهای یادگیری خودتنظیمی در دانش‌آموزان»، دو ماهنامه علمی راهبردهای آموزش در علوم پزشکی، ص ۳۴۶-۳۵۷.

قادری دوست، الهام و مریم دانای طوسی (۱۳۸۹). «مطالعه اهداف و مؤلفه‌های آموزش مهارت‌زبانی (خواندن، نوشتن، گوش دادن و سخن گفتن) در برنامه درسی زبان فارسی دوره متوسطه ایران»، فصلنامه نوآوری‌های آموزشی، شماره ۳۵، سال نهم، ص ۲۳-۶۵.

مالمیر، مرتضی، زارع، محمد، فیض‌آبادی، نرگس و راحله ساریخانی (۱۳۹۵). «تأثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی بر پیشرفت تحصیلی و یادداری دانشجویان پرستاری در آموزش زبان انگلیسی»، مجله ایرانی آموزش در علوم پزشکی دوره ۱۶، شماره ۳۳، ص ۲۶۵-۲۷۲.

مشکوه، مریم و سمیه فروزش‌نیا (۱۳۹۲). «بررسی رابطه نگرش نسبت به یادگیری به کمک رایانه و خودتنظیمی آموزشی و انگیزش در یادگیری زبان خارجه»، نشریه علمی پژوهشی فناوری آموزش، دوره ۸، شماره ۱، ص ۵۱-۵۸.

المصری، نعیم (۲۰۱۳). «مدی استخدام مدرسی الثانوية الشبكات الاجتماعية لخدمة الطلبة»، دراسة مقدمة الى مؤتمر الإعلام والتربية نحو تفاعل خلاق، رام الله وزارة التربية والتعليم، بالتعاون مع مركز تطوير الإعلام في جامعة بيرزيت.

یعقوبی، جعفر، نجفلو، پریسا و وحید محمدی (۱۳۹۵). «بررسی کاربردهای آموزشی شبکه‌های اجتماعی مجازی از دیدگاه دانشجویان دانشکده کشاورزی دانشگاه زنجان»، کنگره آموزش عالی ایران.

Aydın, Cengiz Hakan & Deniz Tasci (2005). "Measuring readiness for e-learning: Reflections from an emerging country". *Educational Technology & Society*, 8 (4): 244-257.

Borotis, S. & A. Poullymenakou (2004). "E-learning readiness components: Key issues to consider before adopting e-learning interventions", in J. Nall & R. Robson (Eds.), *Proceedings of E-Learn 2004 – World Conference on E-Learning in Corporate*

- Government, Healthcare, and Higher Education*, Washington, DC: Association for the Advancement of Computing in Education.
- Chan ,Simon C. H. & W. T. Eric Ngai (2007). "A qualitative study of information technology adoption: how ten organizations adopted Web-based training", *Information System Research*–289,17.315 Retrieved from <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1365-2575.2007.00250.x/pdf>.
- Kaur, Kuldip & Zoraini Wati Abas (2004). "An assessment of e-learning readiness at the open university malaysia", *International Conference on Computers in Education*, Melbourne, Australia, pp. 1017-1022.
- Keoduangsin, S. & R. Goodwin (2009). "Measuring E-Readiness Assessment: The case of laotian organisations", *The 6th International Conference on Information Technology and Applications*, pp. 255-258.
- Koo, A. C. (2008). Factors affecting teachers' perceived readiness for online collaborative learning: A case study in Malaysia. *Educational Technology & Society*,11(1),266-278. Retrieved from <http://www.ifets.info/journals/11-1/19.pdf>.
- McBride, K. (2009). "Social-Networking sites in foreign language classes: Opportunities for re-creation", *The next generation Journal*, 9(4).
- Mutiara Devi, Retisa (2009). *Measuring E-Learning Readiness in the Forestry Research and Development Agency of Indonesia*, A thesis submitted to the Victoria University of Wellington in fulfilment of the requirements for the degree of Master of Commerce and Administration in Information Systems, (<http://researcharchive.vuw.ac.nz/handle/10063/1067?show=full>)
- Psycharis, S. (2011). Presumptions and actions affecting an e-learning adoption by the educational system Implementation using virtual private networks, University of the Aegean – Department of Primary Education and Greek Pedagogical Institute. Retrieved from <http://www.eurodl.org/?p=&sp=full&article=204>.
- Purnomo, S., & Y. Lee (2010). "An assessment of readiness and barriers towards ICT programme implementation: Perceptions of agricultural extension officers in indonesia", *International Journal of Education and Development Using Information and Communication Technology (IJEDICT)*, 6(3): 19-36.
- Shohel, M. & T. Power (2010). "Introducing mobile technology for enhancing teaching and learning in Bangladesh: Teacher perspectives", *Department of Education*, The Open University.
- So, K. & P. Swatman (2007). "E-Learning readiness in the classroom: A study of Hong Kong primary and secondary teachers", 5th IEEE International Conference on Advanced Learning Technologies.